

ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number:

Cilt: 1 Sayı: 1 Ağustos 2018

s.s. 86-113

**Makalenin Geliş
Tarihi**

01/07/2018

**Makalenin
Kabul Tarihi**

19/07/2018

Yayın Tarihi

21/08/2018

NECÂTÎ BEY'İN GAZELLERİNDE DE- FİİLİ ÇERÇEVESİNDE OLUŞAN ANLAM DÜNYASI

Kaplan ÜSTÜNER¹

ÖZET

İnsanlar; duygu, düşünce ve isteklerini çoğu zaman konuşma ile ortaya koyar. Günlük hayatta sıkça başvurulan konuşma, sese dönüşerek dışa yansıdığı gibi sese dönüşmeksizin kişinin iç dünyasında da görevini yerine getirir. Daha ziyade yazar yahut şairin duygu ve düşüncelerini dışa vurduğu konuşmalardan meydana gelen edebi metinler, yazıldığı dönemin zevk ve anlayışını da yansıtır. Biz de 15. yüzyılın ikinci yarısında konuşulan konuların, yazılı bir metinden hareketle belirlenmesi amacıyla gazelleri ile tanınan divan şairi Necati Bey'in (ö. 1509) konuşmaya dayalı fiillerinin zikredildiği beyitlerini incelemeye karar verdik.

De- fiili ile dile getirilen sözlerin geçtiği beyitler tespit edildikten sonra işlenen konulara göre tasnif edildi. Söylenen sözlere göre çalışmamız şu başlıklardan meydana geldi: Sevgili, âşık, sevgili-âşık diyalogları, diğer kişi ve varlıkların sözleri, atasözü ve veciz sözler.

İncelenen şiirlerde konuşulan konuların aşk, sevgilinin genel özellikleri ve güzellik unsurları, âşığın çektiği acılar, kavuşmanın engelleyici unsuru rakip, âşığa devamlı öğütler veren zahit ve kimi sosyal meselelere dair olduğu tespit edilmiştir.

Diyaloglarda daha ziyade sevgili ile âşık birbirine karşı duygu ve düşüncelerini dile getirmişlerdir. Sevgili, âşığın kavuşma isteğine karşı çoğu vakit ilgisiz kalmış ve kimi zaman da onun sözlerine gülerek karşılık vermiştir.

¹ Prof. Dr. Harran Üniversitesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı A.B.D.
kaplanustuner@yahoo.com

Konuşma üslubuyla yazılan beyitlerde dilin sade oluşu dikkat çekmektedir. Samimi ve renkli bir söyleyiş göze çarpmaktadır. Canlı, akıcı ve etkileyici bir anlatımla okuyucuda merak ve ilgi uyandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Necati Bey, Klasik Şiir, Konuşma, İnceleme, Anlam.

THE MEANING WORLD WHICH IS ESTABLISHED IN THE FRAMEWORK OF "SAY" IN NECATI BEY GHAZALS

ABSTRACT

People; express their emotions, thoughts and wishes often by speaking. The conversation frequently used in daily life turns into voices and reflects on the outside as well as in the inner world of the person without turning into voices. Literary texts that are more or less like the words of the writer or the poet's external feelings and ideas, reflect the pleasure and understanding of the period he wrote. We also decided to examine the couplets of the divan poet Necati Bey (d. 1509), who was known by his gazelles for the purpose of determining the issues spoken in the second half of the 15th century, in a written text.

After the couplets in which the words mentioned with the verb "say" were identified, they were classified according to the subjects that were processed. According to the words mentioned, our work has come to fruition in the following titles: Dear, lover, lover-lover dialogues, the words of other persons and beings, proverbs and apothegms. It has been determined that the topics discussed in the studied poems are about love, general characteristics and beauty elements of beloved, the pain of lover, the opponent who is the obstacle to meeting, the adviser who constantly gives advice to lover and some social issues.

Generally, in the dialogues, beloved and lover expressed their feelings and thoughts towards each other. Beloved, most of the time, has remained indifferent to meeting desire of the lover and sometimes laughed at lover's words.

The simplicity of the language in the couplets written by the speech style is remarkable. In the couplets, a sincere and colorful saying is remarkable. It stimulates curiosity and interest in the reader with a lively, fluent and expressive narrative.

Key Words: Necati Bey, Classical Poetry, Speech, Review, Meaning.

GİRİŞ

İnsanlar; duygu, düşünce ve dileklerini çoğu zaman konuşarak ortaya koyar. Bilindiği gibi konuşmak, dilin esası ve en doğal anlatım yoludur. Genellikle iki yahut daha fazla kişi arasında gerçekleşen konuşmaya günlük yaşamda sıkça başvurulur. Konuşma, sese dönüşerek dışa yansıdığı gibi sese dönüşmeksizin kişinin iç dünyasında da görevini yerine getirir. Diğer bir deyişle insan "iç" ve "dış" olmak üzere iki konuşma tarzına sahiptir (Tekin, 2015: 277, 289). Daha ziyade dış konuşmalardan meydana gelen edebi metinler, yazıldığı dönemin zevk ve anlayışını da yansıtır (Aktaş, 2009: 187-200). Biz de 15. yüzyılın ikinci

yarısında konuşulan konuların, yazılı bir metinden hareketle belirlenmesi amacıyla gazelleri ile tanınan divan şairi Necati Bey'in (ö. 1509) konuşmaya dayalı fiillerinin zikredildiği beyitlerini incelemeye karar verdik. Bu sayede devrin zevk ve anlayışına da kapı aralamaya çalıştık. Bunun için aynı kavram alanı içinde düşünülen "söylemek, demek ve konuşmak" anlamlarına sahip (Aydın, 2009: 79-85) Türkçe de-, söyle- ve ayıt- fiillerinin (Gazellerde daha çok kullanıldığı için di-/de- fiili başlığa çıkartılmıştır.) geçtiği beyitleri tespit ettik ve alt başlıklar altında sınıflandırarak anlam dünyalarını incelemeye gayret gösterdik.

1. SEVGİLİ

Klasik şiirimizin en önemli unsuru olan sevgili, söyledikleri, söylemedikleri ve hakkında söylenenler ile ilk sırayı alır.

1.1. Sevgilinin sözleri

Sevgilinin özellikle âşıkla ilgili sözlerine tanık olunur. Sevgilinin sözleri, âşık tarafından büyük bir lütuf ve nimet olarak değerlendirilir. Sevgilinin "Canına cezalar vereyim!" sözü, âşığın canına minnettir. "Köpeğimdir!" hitabı büyük bir iyilik olup Süleyman Peygamberin bahşiş olarak karıncanın adını anması gibidir. "Seni bir gün öldüreceğim!" cümlesi ise harika bir ikramdır. Âşık, sevgilinin önceden söylediklerini bir an önce gerçekleştirmesini arzular:

*Cânına cezâlar ideyin **dir imiş** ol yâr
Andan ne gelürse görürem cânuma minnet (35/5)²*

*Lutfdur yârũ Necâtîye itümdür **didügi**
Adn añmakdur karıncaya Süleymân bahşişi (605/6)*

*Bir gün seni Necâtî öldürem **dimişdün**
Ol va'de-i kerîme lutf it vefâya başla (494/5)*

Sevgili, âşığa "Geleyim de akşamlayayım!" ve "Beni yarın veya (herhangi) bir gün bekle!" gibi sözlerle ümit verir. Ancak bu sözler âşığı çok fazla umutlandırmaz. Çünkü âşığın yıldızında bir türlü akşam olmadığı gibi bir günlük süre de ona bir yıl kadar uzun gelir:

*Gelem ahşamlayam **dimişdi** ol mâh
Sitâremde dirîgâ ahşam olmaz (219/5)*

*Beni um **didün** irte yâ bir gün
Veh ki bir yulcadur baña bir gün (389/1)*

² Beyit sonundaki rakamlar, Ali Nihat Tarlan'ın (1997) hazırladığı Necati Bey Divanı adlı eserdeki gazel ve beyit numaralarını göstermektedir.

Âşığın gece vakti ay ile vuslata dair sohbetini işiten sevgili “Zavallı! Uykusunu güzele söyler.” diyerek kavuşmanın bir rüya olduğunu dile getirir:

*Gice vuslat mâ-cerâsın söyleşürdüm ay ile
Yâr **işidüp didi** miskîn hûba söyler hâbını (632/4)*

Sevgilinin “Necati’nin/âşığın elinden yandım!” sözü, âşığı kedere boğar ve eve huzur ile girmesine izin vermez:

*Yâr **dirmiş ki** Necâtînüñ elinden yandım
Âh kim beni huzûr ile komaz meskenüme (557/7)*

Necati’yi/Âşığı bahar yeli gibi yüzüstü bir vaziyette gören sevgili “Ey zavallı! Sen de kapımda ne diye sürünüp duruyorsun?” sözleriyle çıkışır:

*Sabâ gibi yüzi üzre görüp Necâtîyi döst
Didi nice sürinürsin kapumda sen de garîb (24/8)*

Saçının âşığı tarafından öpüldüğünü gören sevgili öfkelenip “Eğer bu sana kalırsa varasın, öğünesin!” diye azarlar. İkinci mısradaki “s” sesinin sık kullanımı ile sevgilinin kızgınlığı ve adeta burnundan soluması verilmeye çalışılmıştır:

*Gördi zülfin öpdüğüm hışm eyleyüp **dil-ber didi**
Varasın öğünesin eger kalursa bu saña (14/3)*

Sevgilinin saç ve gamze gibi güzellik unsurları konuşurur. Âşığın canı ve gönlü sevgilinin dudağından öpücük isteyince, siyah saçları şaka yaparak “Dolan da gel!” cevabını verir. Saçının âşığın gönlüne dolandığını gören sevgilinin gamzesi ise şöyle seslenir: “Hey! Ben o hasta, inleyen ve miskinden vazgeçmişim!” Sevgilinin dudağı yerine saçının, zülfü yerine gamzesinin konuşururması dikkat çekicidir:

*Leblerinden dil ü cân bûse temennâ idicek
Lâg idüp **zülfi siyeh-gârı didi** tolan gel (337/3)*

*Gönlüme zülfün tolaşduğun görüp **gamzeñ didi**
Hey ben ol bîmâr ü zâr ü nâ-tüvândan geçmişem (364/6)*

Irmak kıyısındaki servi boylu sevgili, vuslat bekleyen âşığa “Sonunda sana olacak olan da budur!” sözleriyle kavuşmanın mümkün olmayacağını ve daima kenarda kalacağını dile getirir:

*Gösterdi bâg-ı vasldan **ol serv-kad** kenâr
Didi Necâtî âhır olacak saña budur (79/7)*

Âşık, sevgilinin sözlerinin bazılarının doğru bazılarının ise yalan olduğunu düşünür. Sultan olan sevgilinin “Göz ucu ile merhaba ettim (selam verdim).” sözü doğrudur; onu kimse yalancı çıkaramaz. Ancak “Necati canını esirger!” ve “Yolumda ölmez!” sözleri ise yalandır. Âşık, sevgili için canını vermekten çekinmez; bu sözün yalan olduğunu ispatlamak amacıyla ölmezse büyük gayret göstereceğini söyler. Sevgili uğruna âşık, canını feda etmiştir. Bundan dolayı sevgili yalancı çıkmıştır:

*Göz ucu ile merhabâ itdüm **dimiş** ol bî-vefâ
Pâdişehdür hâşa li’llâh anı kim yalan ider (141/6)*

*Cân dirîg eyler Necâtî **dir imiş** ol bî-vefâ
Ölmez isem borcum olsun anı yalan eylemek (296/10)*

*Beni yolumda ölmez **dir imişsin**
Bu gün bi’llâhi yalan olmaduñ mı (594/5)*

1.2. Sevgilinin söylemedikleri

Sevgilinin konuşması gerektiği yer ve zamanda konuşmadığından söz edilir. Sevgili, âşığının durumunu sorması gerektiği halde sormaz; bir gün de olsa âşığının hatırlayıp “Acaba o derde müptela ne yapıyor?” demez. Âşığının gece gündüz ah edip inlediğini işiten sevgili, bir kez olsun “Necati/âşık ne yapıyor?” diye merak etmez. Halinin sorulmaması âşığı daha da üzer:

***Dimedüñ** yâd idüp beni bir gün
‘Aceb ol derde mübtelâ neyler (116/2)*

*İşidürsin dün ü gün âh ü figân eyledüğüm
Hîç bir kerre dimezsın ki Necâtî neyler (72/7)*

Sevgilinin mahallesini kendi vatanı olarak gören âşık, sevgiliden “Ey zavallı! Kapımda ne sürünüp duruyorsun?” sözünü duymak ister ama ne yazık ki duyamaz. Çünkü sevgili böyle bir söz söylemez:

***Dimez** nice sürinürsin kapumda sen de garîb
Kimesne bencileyin olmasun vatanda garîb (24/1)*

Âşık ile rakip arasında süregelen mücadelede sevgili, âşık hakkında olumlu bir söz söylemez. Sevgili, gönül inciten rakibin, âşığının kınayan sözlerini bin kez işittiği halde bir kez olsun “Müptelamıza/âşığımıza böyle demeyin!” cümlesini kullanmaz. Yine rakibin âşığa yaptığı eziyetleri gören sevgilinin ağzından bir kez olsun “Dertli âşığımdan el çek!” sözü çıkmaz:

*Biñ kez görür rakîb-i dil-âzâr ta’nesin
Bir kez dimez ki böyle dimeñ mübtelâmuza (489/2)*

Nice kez ol serv-i ser-keş gördi ayaklar rakīb
Dimedi bir kez ki el çek derd-mendümden benüm (350/2)

1.3. Sevgili hakkında söylenenler

Beyitlerde sevgilinin sıfatları ve hakkında söylenen sözler dile getirilir. Güzeller içinde bir güzele “sultan” denir. Bu sıfat sevgiliye çok yakışır. Kulları da o sultana “Allah yardımcın olsun.” diye dua ederler:

*Güzelüm hūblar içre saña biz şâh **didük***
Ne didük kullarıñuz yarıcuñ Allâh **didük** (324/1)

Dünyada benzersiz bir güzelliğe sahip olan sevgilinin şanına yakışmayacağı ve hakkında “hercai/kararsız” dedikodusuna yol açabileceği için ağyara/başkalarına eğilim duymaması gerektiği söylenir:

Güzellikde nazîrūñ yog iken meyl itme agyâra
*Hey âfet şânuña düşmez **diyeler** saña her-câyî (630/4)*

Eşi ve benzeri olmayan sevgilinin yüzüne bazen “güneş” bazen “ay” derler. Beyitte kullanılan “yüzüne neler derler” deyimi ile hem “yüzü çeşitli unsurlara benzetirler” hem de “sevgilinin yüzüne karşı çeşitli küstahlıklarda bulunurlar” manası kastedilir:

*Nigâra gâh güneş gâh olur kamer **dirler***
*Görün o bî-bedelün yüzine **neler dirler** (190/1)*

Gece vakti ansızın doğan dolunayı gören “Ay yüzlü güzel sevgili, var ise, işte tam budur.” der. Sevgilinin yüzü, parlaklığı bakımından dolunaya benzetilir ve sevgilinin meclisi aydınlatması beklenir. Çünkü geceleri ay ışığında şarap sohbeti hoş olur:

Bedr olmuş idi ay gice togdı añsuzın
Gören didi ki var ise ol meh-likâ budur (79/3)

Hôş olur sohbet-i mey gicede meh-tâb olıcak
*Nûr saç meclise gel kim **dimişüz** mâh saña (2/2)*

Rakip, sevgilinin ağzına bazen “var” bazen “yok” der. Ağız yüzüğe benzetilir; rakip de dev olarak hayal edilir. Yüzüğün, Süleyman Peygamberin devinin oyuncağı oluşuna telmih yapılır. Hz. Süleyman’ın parmağında bir mühür varmış. Bunun üzerinde Allah’ın ismi yazılıymış. Bir gün bir dev bu yüzüğü çalmış. Hz. Süleyman’ın yüzüğü tekrar geri almak için çekmediği güçlük kalmamıştır:

*Geh var **didi** dehânuña agyâr gâh yok*
Ol hâtem oldı dîv-i Süleymân oyuncagı (584/3)

Sevgilinin ağzı, goncaya benzetildiği gibi bazen de “yok” olarak tasavvur edilir. Sevgili, dudagını arzulayan âşığa öpücük vermeye razı olmaz. Âşığın alıcı, sevgilinin de satıcı gibi hayal edildiği beyitte bir alışveriş atmosferi oluşturulur. Sevgilinin “yok” demesi istenmeyerek pazarlığın olması arzulanır:

*Ko gönül bûseñe cân ile harîdâr olsun
Bi’llâh ey gonca-dehen **yok dime** bâzâr olsun (412/1)*

Sevgilinin yanağındaki anber kokulu ben’i gören “Bu Habeş ülkesinin sultanıdır; Anadolu’ya garip düşmüş.” der. Beyaz rengi dolayısıyla yanak Rum/Anadolu’ya, yüzdeki siyah noktacık olan ben de Habeşistanlıya benzetilmiştir. Garip kelimesinin “kimsesiz, zavallı” ve “gurbette olan, yabancı” anlamları beyitte yer almıştır:

*Ruhlarında hâl-i ‘anber-bâruñi **gören didi**
Rûma iklim-i Habeş sultânudur düşmiş garîb (23/4)*

Klasik şiirde sevgilinin boyu serviye benzetilir hatta ondan daha üstün olduğu ifade edilir. Beyitte “Servi, sevgilinin boyuna benzer.” denir. Bunun üzerine Necati’nin şair ve şairlerin de yalancı olduğu düşüncesinden hareketle onun sözüne itibar edilmemesi gerektiği söylenir. Çünkü sevgilinin boyu serviden daha düzgün ve güzeldir. Gül bahçesinde sevgiliyi nazlı nazlı salınırken görenler “Servi gibi cenneti süsledi.” cümlesini kullanır; saki, kadehi eline alıp salınmaya başlayınca da “Servinin budağında yine gül açılmış.” derler. Saki servi boylu bir güzele, elindeki kadeh ise daldaki güle teşbih edilmiştir:

*Servi Necâtî kaddüñe beñzer **didi ise**
Lutf it sen aña kalma ki şâ’ir yalancudur (89/7)*

*Salınurken nâz ile gülşende **görenler didi**
Cenneti tonatdı dil-ber serv-i sîm-endâm ile (495/2)*

*Eline câm alup sâkî hurâmân olsa **aydurlar**
Gül açılmış budagında yine bir serv-i ra’nânun (325/4)*

Sevgilinin saçının kokusunu sabadan koklayan nâfe/misk kokusu; “Bu koku olunca ben Anadolu’ya gidip ne yapacağım?” ve “Sevgilinin anber saçan zülfü varken, bana koku denmesi kuru bir iftiradır.” der. Saçının kokusunun miskten daha güzel koktuğu anlatılır. Koku ile ilgili nâfe, müşğ ve anber kelimeleri bir araya getirilmiştir (tenasüp):

*Büy-i zülfüñi sabâdan işidüp nâfe-i Çîn
Didi ben Rûma varup neyleyeyüm bû olıcak (278/6)*

*Nâfe **dirmiş** zülf-i ‘anber-bâr-ı dil-ber var iken
‘Âlem içre müşğ adı bir kuru bühtândur bana (8/4)*

Boyu şimşir ağacına benzeyen sevgilinin küçük yaşlarda fitneye başlaması üzerine, “Henüz elif harfini bile doğru dürüst okuyamadan fitneye başlamayı hocan mı dedi?” diye sorulur:

*Bir togru elif okumadan ey boyı şimşâd
Hâceñ mi didi fitneye başla küçücükden (401/7)*

Sevgilinin gözleri, son derece etkileyici bir özelliğe sahiptir. Bundan dolayı âşık, sık sık gözlere seslenir. Zülfün huzurunda, sevgilinin hasta olarak nitelendirilen gözüne “Akşama karşı uyumasın; halsiz düşer.” demesi istenir. Akşama karşı uyumanın kişiyi zayıf ve güçsüz bırakacağı inancı dile getirilir. Nergise benzeyen hasta göze de “altın ve gümüş için üzülmemesi gerektiği” söylenmelidir. Çünkü sağ olan başta külâh eksik olmaz. Gözleri mestane olan sevgiliye âşığın “zavallı hali” iyi anlatılmalıdır. Vuslat şarabı sunulmaz ise ayrılığın üzüntüsü onu öldürür:

*Zülfün katında nergis-i bîmâruña di kim
Ahşama karşı uyumasun nâ-tüvân olur (94/5)*

*Nergis-i bîmâra diñ sîm ü zer için gam yime
Eksük olmaz çün bilürsin sag olan başda külâh (515/2)*

*Câm-ı vasl olmaz ise fürkat humârı öldürür
Hâlümi bi'llâhi diñ ol gözleri mestâneye (525/7)*

2. ÂŞIK

Âşığın sevgiliye söyledikleri, âşığa söylenenler ve âşıkla zahidin karşılıklı sözleri bu bölümde incelenecektir.

2.1 Âşığın sözleri

Âşığın daha ziyade sevgili ile ilgili duygu ve düşünceleri dile getirilir. Âşık bir kez “Sevdim.” demiştir. Bu sözden asla geri dönüş olmaz. Âşık bu söz uğruna canını feda edeceğini dile getirir:

*Sevdüm dimişem seni Necâtî gibi sevdüm
Yokdur dönüşüm baş virürem bu sözüm üzre (487/7)*

Âşığın “Benim.” dediği ve sahip olduğunu düşündüğü bir canı varken o da dünya gibi sevgiliye yönelmiştir:

*Bir cân idi benüm didigüm şimdi ol dahi
Cânâne cânibini tutubdur cihân gibi (577/6)*

“Dünyada güzellerin kaçını sevdim?” sorusuna âşık, “Sevgili ile bir (Resim gibi güzel bir sevgili).” cevabını vermiştir:

*Birisi sordı baña kim güzellerün ‘âşık
Cihânda kaçını sevdün **didüm** nigâr ile bir (193/5)*

Âşık “Sevgiliyi (hiç olmazsa) rüyada göreyim!” der. Sevgiliyi aşırı derecede özleyen âşığın gözüne uyku girmediğinden hem uyku hem de sevgiliyi düste görme hasreti çeker:

*Seni düşünde görem **dirdi** Necâtî lîkin
Düş de gözinde uçar şimdi anuñ hâb gibi (614/5)*

Âşığın “Harap gönlümü sevgi ve vefa ile yap!” sözleri üzerine sevgili, cefa taşıyla hemen mimarlığa başlamıştır:

*Dil-i vîrânımı yap mihr ü vefâ ile **didüm**
Seng-i cevr ile hemân başladı mi’mârlığa (483/3)*

Âşık, sevgiliye “Gözyaşımı görünce merhamet edersin.” der. Sevgilinin kendisine acıyacağını düşünen âşık, güneşin doğup yıldızın kaybolmasıyla tekrar ağlamaya başlar. Beyitte âşığın gözyaşları yıldızlara, sevgilinin yüzü ise güneşe benzetilmiştir:

*Yaşımı görüp terahhum idesin **dirdüm** velî
Ağladuğum bu ki gün görünse ahter gizlenür (124/2)*

Sevgilinin hasretiyle öldüğü takdirde âşık, şu sözlerle ağıt yakılmasını ister: “A garip! Vah garip! Ha garip! Eyva garip!” Ağlama seslerinin ve sözlerinin arka arkaya sıralanmasıyla beyitte tam bir ağıt havası oluşturulmuştur:

*Hasretünle bu Necâtî ölür ise **diyesüz**
Â garîb ü vâ garîb ü hâ garîb eyvâ garîb (26/5)*

Âşık, sevgiliye “Senin öpücüğüne can vereyim/öleyim!” dermiş. Sevgilinin buna razı olmaması gerekir. Çünkü aşkı için dinini değiştirmeye razı olan Şeyh Sanan’a göndermede bulunularak âşığın imanını bile vereceği söylenir. İkinci beyitte ise âşığın bu ifadeyi kullanmasının doğru olmadığı dile getirilir. Zira güzeller zorlamaya dayanamayıp öpücüğü verebilirler:

*Büseñe cân vireyin **dirmiş** Necâtî yâra **diñ**
Virür îmânın bile bir dem rızâ göstermesün (390/7)*

*Büseñe cân vireyin **dime** dil-ârâmlara
Ki güzeller döyemezler inen ibrâmlara (464/1)*

“Sevgilide eziyet ve zulümden başka bir şey yok” sözünü âşık kullanmamalıdır. Çünkü sevgilide, sevgi ve vefadan başka ne dilenirse bulunur:

*Dime kim yârda yok cevır ü cefâdan gayrı
Ne dilerseñ bulunur mihr ü vefâdan gayrı (599/1)*

2.2. Âşığa söylenenler

Âşığa söylenen sözler bu başlık altında verilecektir. Âşığa “Ya mal ya sabır ya sefer (Üç tercihten birini seçmelisin).” demişler; o da bulunduğu yerden uzak diyarlara gitmeyi seçmiştir:

*Didiler ‘âşıka yâ mâl ola yâ sabır u sefer
Çün budur bârî hemîn terk-i diyâr eyleyevüz (236/4)*

Halinin nasıl olacağı konusunda endişelenen âşığa “Be Necati/âşık! Sana işin olacağını dedik ya!” cevabıyla umut verilir:

*Nice dîrsin ki benüm nice olacaktur hâlüm
Be Necâtî saña işüñ olacagın **didük e** (482/7)*

Âşığın derdinin tedavisi için doktor getirilir. Doktor, el ile nabız kontrolü yaptıktan sonra âşığa “Bu aşk derdidir.” diyerek dermanı olmayan aşk hastalığına tutulduğunu söyler. Beyitte tabip, dert, derman, nabız ve gam gibi tıpla ilgili kelimeler bir araya getirilmiştir (tenasüp):

*Getürdiler tabîbi kim bile derdüm kıla dermân
El urup nabzuma **didî** gam-ı ‘ışk-ı fülândur bu (439/3)*

Âşığı sevgilinin eşiginde görenler “Dünyada dilenciye sultanın yanında kim gördü!” sözleriyle şaşkınlıklarını gizleyemezler. Âşık dilenci, sevgili ise sultan olarak tasavvur edilmiştir:

*Yâr işiginde Necâtîyi **görenler didiler**
‘Âlem içinde gedâ kim gördi sultân yerlüce (469/7)*

Yıllarca peşinden koştuğu ay yüzlü sevgiliden medet bulamayan âşığı görenler “Hey! Yazık! Allah’tan yardım iste!” derler. Âşığın durumunun perişan olduğu ve ona yardım edecek olanın da Allah’tan başka kimse olmadığı düşüncesi işlenir:

*Yıllarla yeldüm irmedi sen mâhdan meded
Gören didi ki hey yazug Allâhdan meded (52/1)*

Âşığın, gönlünü sevgilinin saçının zencirine bağladığı haberini duyanlar “O kişi akıllı imiş!” demişlerdir. Sevgiliye bağlanan ve ona teslim olan kişinin akıllı olduğu vurgulanır:

Bagladı gönlin Necâti zülfünüñ zencîrine
İşidenler didiler kim ol kişi uslu imiş (249/6)

“Dilber senin neyin oluyor, onu niçin seviyorsun?” diyen aşağılık kişiye âşık “Canımın cananı, derdimin dermanıdır!” karşılığını verir:

*Ey baña neñdür seversin dil-beri **diyen** sefîh*
Cânumuñ cânânesidür derdümüñ dermânıdur (56/3)

“Akı unut aşkı gözet.” diyen deli gönlün söyledikleri, âşık tarafından dikkate alınmalıdır:

*Gönül **aydur** baña kim ‘aklı unut ‘ışkı gözet*
Vâcib oldı kim işidem delüden uslu haber (111/3)

Âşık ay gibi parlak sevgili ile aniden karşılaşması ve onun selam vermeden geçmesi durumunda hayretler içinde kalır. Âşığın bu halini görenler ona “Canlıdır!” demezlerdi. Âşık sevgili için canını vermiş ve kurtulmuştur. Herkes onun kurtulduğuna çok şaşırılmıştır. Çünkü “Sağ olur/Canlı kalır!” diye âşığın hayatta kalacağına ihtimal vermezlerdi:

*O mâhı nâ-gehân görsem baña **söylemeyüp** geçse*
*Kalur barmağum agzumda **gören dimez ki** cânlıdur* (69/3)

Yâra cân virdüñ Necâti hōş halâş itdüñ yine
*Vay ne kurtulduñ seni **kimse dimezdi** sag olur* (107/7)

Âşığa “Sana, var da her güzele hayran ol diye kim dedi?” sözleriyle çıkışılır ve “Sevgilinin gamı ile canın çıksın!” diye beddua edilir:

Ko Necâti gam-ı cânân ile cânuñ çıksun
Saña kim didi ki var her güzele hayrân ol (336/7)

Âşığa “Sen ağlamakla başa çıkamazsın.” diyene yüzmeyi bilmeyen kişinin okyanusa girmeyeceği karşılığı verilir. Âşığın gözyaşlarıyla arzusuna ulaşacağı düşüncesi dile getirilir. Âşık için “Necati’nin gökte yıldızı yok!” dememelidir. Çünkü âşık, sevgilinin gök gibi kapısında gözyaşı dökmekte ve mutlu olacağına inanmaktadır. Gözyaşları, gökteki yıldızlara benzetilmiştir:

*Ey baña sen ağlamakla başa çıkmazsın **diyen***
Gözi yeñmeyen kişi ‘ummâna olmaz âşinâ (17/4)

*Kapuña göz yaşı ilten sa'âdet ehli olur
Necâtî'nün **dimesünler ki** gökde yıldızı yok (282/6)*

Âşığa kimsenin “divane” dememesi gerektiği, ona “deli” diyenin “deli” olduğu söylenir. Âşığın sevgili ve şaraba “Tevbeliyim!” sözüne inanılmaması gerekir. Çünkü o delidir. Şarap ve sevgiliyi terk edene “Delidir!” derler. Bahçenin kırmızı şaraba benzeyen gülleri açılmış ve sevgili güzellik çağının zirvesine gelmişken bunları terk edene deli denmez de ne denir!

*Âşıkam ben **dimesün** kimse baña dîvâne
Baña dîvâne diyendür sanemâ dîvâne (514/1)*

*Mahbûb u meye tevbeliyem **dirse** Necâtî
İnanmayasuz sözine zîrâ ki delidür (102/8)*

*Açılmış gülleri bâguñ senüñ bu hüsn ile çağıñ
Mey ü mahbûbı terk eyleyene dîvânedür **dirlere** (61/3)*

“Yürü bire yüreksiz!” eleştirisine maruz kalmamak için âşık, yüreğini bela oklarına karşı tutar ve cesaretini gösterir:

*Necâtî yüregüñi karşı tut belâ okına
Ki saña **dimeyeler** yüri bire yüreksüz (229/5)*

2.3. Âşık ile zahidin karşılıklı sözleri

Âşık ile zâhit (nasihatçı) birbirleri hakkında çeşitli sözler sarfederler. Âşık “Riya ehli cehennemliktir.” ifadesiyle zahidin riyakâr olduğunu söyler. İnanmadığı takdirde gidip görebileceğini belirtir:

*Zâhidâ ehl-i riyâ dūzahîdür **didigüme**
Eger inanmaz iseñ uşta varasın göresin (400/3)*

Zahit için sevgilinin mahallesi olmazsa ebedi cennetin köşesi olduğundan, zahidin âşığa “Yazık!” demesi gerekir:

*Baña yazuk **diseñe** saña ne var ey sôfî
Kûy-i yâr olmaz ise güşe-i cennet bâkî (604/4)*

Zahit, her âşığa baktığında “Köpek!” dememelidir. Köpek ismine layık olan gururlu zahittir; zira kişi aynada kendisini görürmüş:

*Bakup her 'âşika seg **dime** zâhid
Eyâ magrûr yîter kendüñi gör (113/5)*

Nasihatçı, âşığa “Sevgilinin mahallesini ziyaret etmeyi bırak!” şeklinde öğüt vermeyi bırakmalıdır. Çünkü bu öğüdü cennette Âdem Peygambere/insana kimse vermemiştir:

*Nâsîh baña mahalle-i dil-dârı ko **dime**
Bu pendî kimse virmedi cennetde âdeme (545/1)*

Zahitlerin âşıkları cehennemle korkuttukları bilindiğinden “Zahit âşıkları cehennem ateşi ile korkutmasın!” denilmelidir. Çünkü arifler sonraya kalan beladan korkmazlar:

***Eydüñüz** ‘uşşâkı zâhid nâr ile korkutmasun
‘Ârif olan irteye kalan belâdan korkmaz (225/2)*

Âşık, zahitten Allah’a dua etmesini ve kendisi için “Onu daima bir güzele tutkun eyle!” diye niyazda bulunmasını ister. Aşağıdaki beyit, klasik şiirimizde âşığın zahitten yardım istediği ve zahide olumlu yaklaştığı nadir örneklerdendir:

*Gel ey zâhid temennâ kıl baña Hakdan du’â eyle
Di kim dâ’im anı bir dil-rübâyâ mübtelâ eyle (530/1)*

3. SEVGİLİ, ÂŞIK DİYALOGLARI

Bu başlık altında “mürâca’a” ya da “muhaverele şiir” olarak adlandırılan dedim-dedi kalıbıyla söylenmiş beyitlerden söz edeceğiz. Mürâca’alar, klasik şiirimizde karşılıklı konuşma biçiminde, sorulu cevaplı yazılmış şiirler olarak tanımlanmıştır (Batislam, 2000: 201-211; Alıcı, 2002: 1-15; Kaya, 2008: 1-62; Batislam, 2012: 60-68). İlk örneklerine Kaşgarlı Mahmut’un Divanü Lügati’t-Türk adlı eserinde rastlanan dedim-dedi biçimi şiir örnekleri klasik şiir ile halk şiirinde ortak kullanılan bir söyleyiş biçimidir.

Klasik şiirde mürâca’a örneklerine çeşitli nazım şekilleriyle yazılmış az sayıda müstakil şiir dışında daha çok beyitlerde rastlanır. Divan şairlerinin ilgi gösterdiği bu kalıp söyleyiş biçimi, Necati Bey’in gazellerinde de çeşitli örnekleriyle karşımıza çıkar. Mürâca’a şiirler genel olarak “dedim-dedi” başlığı altında bilinmekte ise de incelediğimiz beyitlerde sadece “dedim” ve “dedi” yapısı değil bazı ek ve kelimelerin eklenmesiyle “dedim-dedi” kalıbı dışında da pek çok kalıp yapının kullanıldığı görülmüştür. Bu yapılardan özellikle sevgilinin gülerek, naz ile yahut âşığı işittikten veya övdükten sonra konuşması dikkat çekmektedir. Beyitlerin çeşitli yerlerinde bulunan bu kalıp yapıların adlarını verdikten sonra anlam dünyasına geçeceğiz:

(Sevgiliye) dediler - (Sevgili) dedi, (Âşığa) dediler - (Âşık) dedim, (Sevgili) dedi - (Âşık) dedim, (Âşık) dedim - (Sevgili) dedi, (Âşık) dedim - (Sevgili) dedi kim, (Âşık) dedim - (Sevgili) dedi ki, (Âşık) dedim ki - (Sevgili) tahsinler edip dedi,

(Âşık) dedim - (Sevgili) naz ile dedi, (Âşık) dedim - (Sevgili) güldü dedi, (Âşık) dedim - (Sevgili) gülüp dedi ki, (Âşık) dedim - (Sevgili) işitip güldü dedi, (Âşık) dedim - (Sevgili) naz ile güldü dedi, (Âşık) dedim - (Sevgili) gülerek naz ile dedi, (Âşık) dedim ki- (Sevgili) naz eyleyip gülüp dedi.

3.1. Dediler - Dedi

(Sevgiliye) dediler: “Senin sohbetinde daima âşık anılır.”

(Sevgili) dedi: “Yok vallahi yok! Zavallı benden uzaktır.”

Sevgili, sohbetlerinde âşığı hatırlayıp ondan bahsetmediğini, onun kendisinden uzak (yabancı) biri olduğunu söyler:

*Sohbetünde anılır dâ'im Necâti **didiler***

***Didi** yok vallâhi yok bî-çâre benden yâddur (120/6)*

3.2. Dediler - Dedim

(Âşığa) dediler: “Dost, sana sevgili olsun!”

(Âşık) dedim: “Daha iyi!”

(Âşığa dediler): “Cana yakın, canciğer arkadaş ve gönül alıcı olsun!”

(Âşık) dedim: “Daha iyi!”

Âşık, dost olarak nitelenen sevgilinin üstün özelliklerini sıraladıktan sonra kendisine sunulan teklifi canına minnet bilir:

***Didiler** dôt saña yâr ola **didüm** dahi yeg*

*Mûnis ü hem-dem ü dil-dâr ola **didüm** dahi yeg (306/1)*

(Âşığa) dediler: “Âşık dediğin hasta olur!”

(Âşık) dedim: “Daha hoş!”

(Âşığa) dediler: “Dert ile çaresiz olur!”

(Âşık) dedim: “Daha iyi!”

Sevgilinin derdinden hasta olan ve çaresiz kalan âşık halinden şikayetçi olmaz, karşılaştığı sıkıntıları hoş karşılar:

***Didiler** ışk eri bîmâr ola **didüm** dahi hōş*

***Didiler** derd ile nâçâr ola **didüm** dahi yeg (306/3)*

(Âşığa) dediler: “Rakipler zamanla aradan kaldırılır ve o yasemin göğüslü sevgili, dikensiz gül haline gelir!”

(Âşık) dedim: “Daha iyi!”

Dikene benzetilen rakip engelinin bir gün ortadan kalkacağı dile getirilir:

***Didiler** vakt ola agyâr aradan götürüle*

*Ol semen-ber gül-i bî-hâr ola **didüm** dahi yeg (306/5)*

3.3. Dedi - Dedim

(Sevgili) dedi: “Hasta gönlünü yan bakışımın oklarına karşı tut.”

(Âşık) dedim: “İyi olur.”

Sevgiliden gelen her şeyi hoş gören âşık, gönlünü gamze oklarına karşı çekinmeden tutar:

*Didi karşı tut dil-i bîmâruñi
Gamzem oklarına **didüm** hoş ola (19/3)*

(Sevgili) dedi: “Yan bakışımın okları ile nasılsın?”

(Âşık) dedim: “Ey vefasız! Ne kadar gelirse!”

Âşık, vefasız sevgilinin göndereceği bütün gamze oklarına rıza gösterir:

*Didi gamzem okları ile nicesin
Nice gelürse **didüm** ey bî-vefâ (19/2)*

3.4. Dedim - Dedi

(Âşık) dedim: “Yan bakış oklarının hayalini ne yapayım?”

(Sevgili) dedi: “Onu gönülde sakla. Çünkü sevgi ve aşkın işaretidir.”

Gamzesinin hayaliyle ilgili soruya sevgili, aşkın işareti olarak gördüğü bu okları âşığın gönlünde saklaması karşılığını verir:

*Gamzeñ okları hayâlin neyleyem **didüm didi**
Sakla anı dilde kim mihr ü mahabbet dâğıdur (103/6)*

(Âşık) dedim: “Misk kokulu ayva tüylerin gelmiş, vefalı ol!”

(Sevgili) dedi: “Yalancı iddiadan, bâtil istekten ne olur!”

Sevgilinin misk saçan ayva tüylerinin yüzde belirmesi yalan bir iddia; vefalı olmasını beklemek de gerçeklerle uyuşmayan bir arzudur. İnsanlardan vefa beklemenin boş bir temenniden ibaret olduğu söylenir:

*Geldi hatt-ı müşğ-bâruñ kıl vefâ **didüm didi**
Da'vî-i tezvîrden bâtil temennâdan n'olur (160/4)*

(Âşık) dedim: “Yan bakış beni öldürdü!”

(Dost/Sevgili) dedi: “İyi etmiş!”

(Âşık dedim): “Dostum! Fitneci gamzen için böyle demel!”

Sevgili ile sohbetinde âşık, fitneci yan bakışımın kendisini öldürdüğünü söyler. Sevgili ise umursamaz bir tavırla “İyi etmiş!” cevabını verir. Âşık ise mahcup bir eda ile “Böyle demel!” diye karşılık verir:

***Didüm** öldürdi beni gamze hoş itmiş **didi** dôt
Dôstum böyle dime gamze-i fettânuñ için (421/3)*

(Âşık) dedim: “Necati'nin/âşığının gönlünü şefkat ile yap.”

(Sevgili) dedi: “Hey! Bizim mahallede bu ev henüz inşa edilmedi!”
Âşık, gönül evinin sevgili tarafından şefkatle inşa edilmesini arzular. Ancak onun şefkatle yaptığı bir ev görülmemiştir:

*Şefkat ile yap Necâtî gönlini **didüm didi**
Hey bizüm mahallede bu hâne bünyâd olmadı (565/6)*

(Âşık) dedim: “Senin köpeğimin! Beni kapından kovma!”
Sevgili dedi: “İtim olmayı sana göstereyim! ‘Oş’ olsun!”
Sevgilinin köpeği olmayı dahi kabul eden âşığa sevgili, şiddetli tepki gösterip köpeklere söylenen “oş/hoşt” sesiyle kovalar:

*İtüñem sürme kapuñdan **didüm ol yâr didi**
İtüm olmağî saña göstereyîn oş olsun (430/5)*

(Âşık) dedim: “Gerdanın, çenenin seyrine engel olur.”
(Sevgili) dedi: “Elma suya düşünce (su üstünde) bu şekilde görünür.”
Gabgabın suya, çenenin ise elmaya benzetildiği beyitte sevgilinin gerdanının fazla olduğu dile getirilir:

*Gabgabun mâni’ olur **didüm** zenahdân seyrine
Didi bu veche görünür düşecek su üzre sîb (23/5)*

(Âşık) dedim: “Yanaklarındaki saçının ucundan neler çektim!”
(Sevgili) dedi: “Anadolu’da uç elbette kavgalı olur.”
“Ucundan”, “için, sebebiyle, sebepten, -den dolayı, yüzünden” anlamlarında Türkçe bir kelimedir. “Uç/c” ise “genellikle uzun bir nesnenin incelerek biten son noktası; son; kenar; hudut, sınır” anlamlarındadır. Yanak Anadolu’ya, saçın uçları da sınıra saldıran düşmanlara benzetilmiş. Saçların yanağın üzerine dökülüşünün anlatıldığı beyitte, o dönemde Anadolu sınırlarına yapılan saldırılara da işaret vardır:

*Ruhlarıñda zülfün ucundan neler çekdüm **didüm**
Didi bes gavğâlu olur Rûmda elbette uc (40/4)*

(Âşık) dedim: “O yüzde amber kokulu benler niçin çoktur?”
(Sevgili) dedi: “Burası Anadolu’dur; Anadolu’da güzeller çok olur.”
Sevgilinin yüzü beyazlığı sebebiyle Anadolu’ya, yüzdeki siyah noktacık olan benler ise buradaki güzellere benzetilmiştir. Anadolu’da yaşayan insanların güzelliğine dikkat çekilir:

***Didüm** ol yüzde neden hâl-i mu’anber çoğ olur
Didi bu Rûm ilidür bunda güzeller çoğ olur (110/1)*

(Âşık) dedim: “Dün gece zülfünü boynuma takmıştın.”

(Sevgili) dedi: “Rüya görmüş olmalısın; saçımı boynuna saracağımı bekleme; sadece karasını görebilirsin!”
Sevgilinin saçlarının âşığının boynuna sarılması ancak rüyada olabilir:

*Dün gece dakmış idüñ zülfüni boynuma **didüm**
Didi düşünür ola umma karasın göresin (400/2)*

(Âşık) dedim: “Kime kinin var ki zülfe böyle yüz verdin?”
(Sevgili) dedi: “Güzellik hazinem içinde ejderha olsun derim.”
Yüz vermek “ilgi, yakınlık göstermek” anlamında bir deyimdir. Yüzün hazineye, saçın ise ejderhaya benzetildiği beyitte ejderhaların hazineleri koruduğu inancı dile getirilmiştir:

*Kime kînün var ki zülfe böyle yüz virdün **didüm**
Didi genc-i hüsnüm içre ejdehâ olsun dirin (417/7)*

(Âşık) dedim: “Ya Rab! Cennette gece olmaz. Sevgilinin zülf ve yanağı nedir?”
(Sevgili) dedi: “A zavallı! Bu cennet bahçesinde sonsuz hayattır.”
Yanak, cennete, zülf ise geceye benzetilir. Miskin/miskli kelimesi bu/bû/koku ile de ilgili olup cennetin güzel kokulu bir yer olduğuna işaret eder. Cennette gece olmadığı inancı da işlenir:

***Didüm** cennetde olmaz şeb nedür zülf ü ruhuñ ya Rab
Didi miskîn cinân bâgında ‘ömr-i câvidândur bu (439/5)*

(Âşık) dedim: “Kaç öpücüğe bir can alırsın?”
(Sevgili) dedi: “Hey! Bu ne biçim sözdür! Aman aman!”
Canını almak, “öldürmek ve canını verdirecek kadar memnun etmek” anlamlarında bir deyimdir. Beyitte âşığın, kaç öpücük karşılığında kendisini öldüreceği sorusu üzerine sevgili, şaşkınlığını halk söyleyişiyle ifade etmiştir:

***Didüm** kaç bûseye bir cân alursın
Didi hey bu ne sözdür bire bire (531/2)*

(Âşık) dedim: “Ey can gibi değerli sevgili! Senin kirpik oklarından dönmem!”
(Sevgili) dedi: “İddiayı bırak; eğer mert isen meydana gel!”
Sevgili, âşığın sözlerini dava/iddia olarak yorumlayıp, davasını ispat etmek için meydana gelmesini ister. Bu meydana âşığın cesareti test edilip, sözünün gerçek olup olmadığı anlaşılacaktır:

***Didüm** ey cân dönmezem tîr-i müjeñden mâ-hasal
Didi kim da’vâyı ko ger merd iseñ meydâna gel (343/3)*

(Âşık) dedim: “Ey sevgili! Yolunda ne kadar çok âşığın ölmüş!”
(Sevgili) dedi: “Kâbe yolunda ölenlere hesap olmaz.”

Sevgilinin bulunduğu yer Kâbe olarak düşünülmüş. Hac ibadetini yerine getirmek için yola koyulanların çoğunun öldüğü ve bu yolda ölenlere de ahirette sorgu-sual olmayacağı inancı dile getirilmiştir:

Didüm yoluñda ey dil-ber ne çok 'âşıklarun ölmüş
Didi kim Ka'be yolında ölenlere hisâb olmaz (244/6)

(Âşık) dedim: "Aşk hastasına tatlı dudağından deva ver!"
(Sevgili) dedi: "Ölmez isen dermana/öpücüğe kavuşursun!"
Âşık, yaşamak için sevgilinin halis dudağından derman ister. Ancak deva olan öpücüğe erişebilmek için sabretmek gerekir. Ölmediği takdirde ancak dudağa kavuşabilir:

Dil hastasına şeker-i nâbuñdan em buyur
Didüm didi ki ölmez iseñ iresin eme (545/9)

(Âşık) dedim: "Senin kirpik oklarına göğsüm siper olsun."
(Sevgili) takdir edip dedi: "Necati ciğerin var!"
Sevgili, âşığının kirpik oklarına göğsünü siper etmesine övgüler yağdırmış ve cesaretini alkışlamıştır:

Didüm ki müjeñ tîrine sînem siper olsun
Tahsînler idüp didi Necâtî ciğeriñ var (75/6)

3.5. Dedim - Naz ile dedi

(Âşık) dedim: "Gönül senin saçına dolaştı!"
(Sevgili) naz ile dedi: "Yine perişan olacağı benziyor!"
Gönlün sevgilinin saçlarına dolaşması, perişan olacağı şeklinde yorumlanır:

Dil zülfüne tolaştı didüm nâz ile didi
Beñzer ki yine geldi perişân olacağı (601/4)

3.6. Dedim - Güldü dedi

(Âşık) dedim: "Senin eşiğine yüzümü süreyim."
(Sevgili) güldü dedi: "Bak, işte Kâbe! İstersen hacı, istersen kurban ol."
Âşığının eşiğine yüzünü sürme teklifine karşılık sevgili, Kâbeyi tavaf ederek hacı olması yahut canını vererek kurban olması tercihlerini sunar. Sevgilinin eşiği Kâbeye benzetilmiş. Sevgili, âşıktan bulunduğu yerin çevresinde dolaşmasını yahut da canını vermesini ister:

Didüm işigüne yüzüm süreyin güldü didi
İşte bak Ka'be gerek hâcî gerek kurbân ol (336/3)

(Âşık) dedim: "Ey sultan! Eşiğinde beni kulluğa kabul eyle!"
(Sevgili) güldü dedi: "Ey dilenci! Sen sultan olmak istiyorsun! Olur mu!"

Sevgilinin eşiğinde kulluk etmek, sultan olmak gibi yüce bir makam olup dilencinin padişah olmasına benzer:

*Didüm ey şeh işigünde kulluga eyle kabûl
Güldi didi ey gedâ sultân ola idüñ ola mı (567/3)*

3.7. Dedim - Gülüp dedi

(Âşık) dedim: “Bu güzellik meclisine ezel günü pervane oldum!”
(Sevgili) gülüp dedi: “Bu meclise senden geç kimse gelmedi!”
Ruhların yaratılıp Rableri ile görüşüp konuştuğu ezel meclisi bile sevgilinin güzelliği için geç sayılır. Âşık bu mecliste sevgilinin güzelliğine tutulduğunu söylerse de sevgili için yine de geç kalınmış demektir:

*Didüm rûz-i ezel oldum bu bezm-i hüsne pervâne
Gülüp didi ki gelmedi bu bezme kimse senden geç (42/6)*

3.8. Dedim - İşitip güldü dedi

(Âşık) dedim: “Gönül, Allah’tan kavuşmanı ister.”
(Sevgili) işitip güldü dedi: “Tanrı versin!”
Allah’tan kavuşmayı isteyen âşığın gönlüne sevgili, “Allah versin!” şeklinde karşılık verir:

*Hudâdan didüm ister vasluñı dil
İşidüp güldi didi Tañrı vire (531/7)*

3.9. Dedim - Naz ile güldü dedi

(Âşık) dedim: “O zalim sevgili çok nazlanır!”
(Sevgili) naz ile güldü dedi: “Nazik olan elbette nazlanır!”
Nazik olan sevgilinin nazlanması vurgulu şekilde anlatılır:

*Didüm ol şüh-ı cefâ-pîşe inen nâzlanur
Nâz ile güldi didi nâzüg olan nâzlanur (109/1)*

3.10. Dedim - Gülerek naz ile dedi

(Âşık) dedim: “Ey can gibi değerli sevgili! Dudağını öpebilir miyim?”
(Sevgili) gülerek naz ile dedi: “Bir defalığına ne olacak!”
“Yapabilmek, ulaşabilmek” anlamında “el ermek” deyimine yer verilen beyitte sevgili, klasik şiirde çok az görülen bir söylemle âşığın isteğine olumlu karşılık verir:

*Didüm ey cân el irer mi tutaguñ öpmecüğe
Gülerek nâz ile didi nola bir kerrecüğe (482/1)*

3.11. Dedim - Naz eyleyip gülüp dedi

(Âşık) dedim: “Gözyaşımın arkadaşı yine kan oldu.”

(Sevgili) naz eyleyip gülüp dedi: “Allah için hem de zamanı!”
Âşık, gözlerimden kanlı yaşlar akıyor diye yakınırken sevgili, bu durumu önemsemeyerek zamanı gelmiştir diye yorum yapar:

*Didüm ki yaşumuñ yine kan oldı hem-demi
Nâz eyleyüp gülüp didi bi'llâhi hem demi (592/ 1)*

4. DİĞER KİŞİ VE VARLIKLARIN SÖZLERİ

Gazellerde âşık ve sevgiliden başka kişi ve varlıkların konuş(turul)malarına da rastlanır.

4.1. Konuşanlar (Harabat erenleri, pîrler, Ferhat, Mecnun, Kaplıca, Gonca)

Gerçek kişi ve hikâye kahramanları ile kişileştirilen bazı varlıkların sözlerine yer verilir. Harabat erenleri/meyhane ermişleri şaraba “mihek” derler. Mihek, üzerine sürtülen altının ayarını ölçmeye yarayan bir çeşit taştır. Mihek taşı ile altının gerçek olup olmadığı anlaşılır. Şarap, samimiyeti test eden bir ölçü aleti gibi düşünülür. “Kötü işler yaparak temiz ve parlak şöhretini karartmak” anlamındaki “altın adını bakır etmek” deyiminin kullanıldığı beyitte gönül, çıkan söylentilerden dolayı testi başarıyla geçmiştir. Gönül, altın olan adı bakır çıkmadığından rahatlıkla sevinebilir:

*Dirler mihek şarâba harâbât erenleri
Şâd ol gönül ki altın aduñ bakır olmadı (600/ 3)*

Pîrler/yaşlı kişiler “Çocuğu olanlar dünyada her işin ehli olur.” derken verenin Allah olduğu gerçeğinin de altını çizerler:

*Viren Allâhdur evet pîrler aydurlar kim
Her işüñ dünyede ehli olur oğlan ehli (619/2)*

Klasik şiirde âşığın sembolü olan Ferhat ile Mecnun kendilerine sorulan soruyu cevaplandırır. Gelincik çiçeği bahçesinin ne olduğu rüyada sorulan Ferhat “Her bahar mevsiminde, yerden kaynayıp akan benim kanımdır.” cevabını verir. Yine rüyada aşkın mahiyeti sorulan Mecnun ise “Necati! Sana bir şarap iki kadeh arkadaştır.” cevabıyla âşığın arkadaşlarının kadeh ve şarap olduğunu dile getirir:

*Lâle-zârı düşde dün Ferhâda sordum didi kim
Her bahâr oldukca yirden cüş ide kanum benüm (347/ 5)*

*Düşde 'ıškuñ hâletin Mecnûna sordum didi kim
Saña hem-demdür Necâtî bâde birdür câm iki (622/ 9)*

Kaplıca ile gonca teşhis edilerek konuşturulur. Cennet bahçesi gibi gılmanlarla dolu olan kaplıca “Cennette sakallıya yer yoktur!” demez.

Kaplıcaya genç yaşlı, sakallı sakalsız herkesin geldiği anlatılır. Goncalar, hal diliyle “Verilen sözlerin vakti geldi; boşalan kadehleri tazele/doldur.” derler. “Konuşmaya başlamak” anlamındaki “ağız açmak” deyimine yer verilen beyitte peymâne ile peymân arasında da noksan cinas vardır. İkinci beyitte de gonca, sevgilinin kırmızı şarabı andıran dudağının kokusunu sabah rüzgarından alınca “Sonunda bizi yakasız bırakacak olan (koku) budur.” der:

*Şükr kim sakalluya cennetde yir yokdur **dimez**
Dopdoludur Bâg-ı Rıdvân gibi gilmân **Kapluca** (473/5)*

***Goncalar** ağız açup **dirler** zebân-ı hâl ile
Tâzele peymânelerle vaktidür peymânuñu (570/5)*

*Senüñ bûy-i mey-i la'lüñ sabâdan işidüp **gonca**
Didi kim ‘âkabet bizi yakasuz koyacak budur (191/6)*

4.2. Hakkında Konuşulanlar (Âşık, Âkıl/akıllı, Ağyar/rakip, Dünya, Şarap, Safran)

Çeşitli kişi ya da varlıklar tarif edilir; onlar hakkında konuşulur ve yorum yapılır. Şu beyitlerde âşık ile âkıl/akıllı kişi tanımlanır. Yeryüzünde seller gibi gözyaşı akıtmayan ve çektiği ahlârin dumanı gökyüzüne çıkmayan kişiye “âşık” denmez. Âşığın iki niteliği öne çıkarılır. Cömerdin elini tutana “akıllı” mı derler? Akıllı olan cömerdin elini tutmaz ve onun cömertliğine engel olmaz. Meyhaneci tarafından sunulan kadehi yasakladığı için fakihin akıllı biri olmadığı söylenir:

*Fârig ol ey müdde’î ‘**âşık mı dirler aña kim**
Yer yüzünde seyl-i eşki gökde dūd-ı âhı yok (277/2)*

*Pîr-i mugân ayagını men’itme ey fakîh
‘Âkıl mi dirler aña ki cömerd elin tutar (165/5)*

Ağyarın/rakiplerin yolculuk amacıyla sevgilinin mahallesini terk ettiğini duyanlar Arapça olarak “Fi’n-nâri fi’s-sakar/ Cehennem ateşine (kadar yolu var!)” diye beddua ederler. Hiç kimsenin “Köpek midir insan mıdır!” demediği rakip de yüzüzlük ederek âşıkların meclisine gelmeyi sürdürür:

*Terk itdi küyuñu yine **aggyâr** idüp sefer
Her kim işitdi didi ki fi’n-nâri fi’s-sakar (83/1)*

***Hîç bir kimse dimez kim** it midür âdem midür
Bezm-i ‘uşşâka ne yüz ile gelür bilsem **rakîb** (23/7)*

Dünya hakkında “Sayısız beyleri uyutmuş bir efsane!” derler. Hayalî ve efsaneden ibaret olan dünya konusunda insana “gözünü dört açması, dikkatli

olması, aklını başına alması ve gururdan vazgeçmesi” gibi öğütlerde bulunulur. Bey ve saltanat kelimelerinden hareketle yüksek makam sahiplerine dünyanın mahiyeti konusunda bir gönderme de yapılır:

*Yüzüme bak göziñi aç gurûr-ı saltânatdan geç
Nice begler uyutmuşdur **cihân** efsânedür **dîrler** (61/4)*

“Şarabın yararı yoktur.” dememelidir. Gülde koku, yılanda panzehir yaratan Allah'ın şarapta da kimi faydalar yaratabileceği anlatılır:

***Yok dime** hâsuyet-i **bâdeye** kim lutf-ı Kerîm
Gülde bû yaradur u ef'ide tiryâk eyler (180/4)*

Safranın sadece rengine bakan kişiler onun tadının “tatlı” olduğunu söyleyemez. Süslü püslü elbiselerin cahile marifet vermeyeceği belirtilir:

*Ma'rifet vîrmez Necâtî câhile fâhir libâs
Kimse dimez rengine bakup **za'afrân** tatludur (144/10)*

4.3. Denilecek Kişiler (Boyacı, Doktor)

Boyacı ve doktorlara bazı sözlerin söylenmesi gerekir. Boyacıya “Bundan sonra kırmızı renk kullanmayın.” denilmelidir. Çünkü güzeller kırmızı renkli elbise giyince kana girmiş gibi görünürler. Tabiplere de “Kanun ve Şifa kitapları yazmaktan vazgeçin.” denilmelidir. Çünkü asıl hüner sevgilinin vermiş olduğu dertler için âşığa derman yazabilmektir:

*Ayruk dahi **diñ boyacıya** boyamasun al
Güzeller anı geymek ile kana girürler (143/2)*

***Diñ etibbâya ki** Kanûn u Şifâ yazmakdan
Hüner oldur ki gam-ı dil-bere dermân yazalar (206/4)*

4.4. Şairin Kendisi

Şairin bazı konularla ilgili dile getirdiği düşüncelerini ve hakkında söylenenleri bu başlık altında vereceğiz. Necati, şiire “hüner” demeyeceğini fakat bu kadar yazılan manzumeye de başka ad verilemeyeceğini söyleyerek kendi şiirini över:

***Dimezin** şi're hüner durur velî
Buncılayın şi'r dimek key hüner (164/8)*

Necati'nin sevgilinin güzelliği hakkında söylediği bir gazelini işitenler “Üstadına aferin!” diyerek övgülerini dile getirmişlerdir:

*Bir gazel didi **Necâtî** hüsünün vâsfında kim
İşidenler hep didiler âferîn üstâdına (519/5)*

Necati'nin bir zamanlar "Dem bu demdir." dediği "an" bu gece eline geçmiştir. İsteddiği "an"a kavuşan şair, bu nimetin şükrünü eda etmelidir:

*Dem bu demdür **didügün** demlere irdün şükr it
Elüne girdi **Necâtî** senün ol dem bu gice (534/8)*

"Necati güzeller hakkında her şeyi bilir." derler. "Kelin merhemi olsa başına sürer." atasözüyle benzerlik gösteren "Her şeyi bilse kendisine çaresi olurdu." ifadesiyle şair, güzeller hakkında her şeyi bilmediğini dile getirir:

***Dirler Necâtî** nesne bilür ehl-i hüsn için
Ol nesne bilse başına olurdu çâresi (611/6)*

4.5. Sesleniş (Âh/Allah)

"Âh" kelimesi, "Allah" kelimesinin ilk ve son harflerinden meydana gelir; dolayısıyla Allah, âh içinde bulunur. Âh eden âşıklar aynı zamanda Allah'ı da zikretmiş olurlar. (Kurnaz, 2011: 11) Her yerde hazır ve nazır olan "Âh/Allah" sözünü tekrar etmelidir:

*Kamu yirde bulunur hâzır u nâzırdur evet
Âh içinde bulunur gel **diyelüm âh Allâh** (457/4)*

5. ATASÖZÜ VE VECİZ SÖZLER

Atasözleri incelenen beyitlerde günümüzdeki kullanımlarıyla yahut onlara yakın sözdizimleriyle geçer (Mengi, 1986: 47-57). Veciz sözlerin ise kime ait oldukları belli değildir; bunlar şaire ait olabileceği gibi devrin insanları tarafından bilinip söylenen ama atasözü oluşumunu tamamlayamamış sözler de olabilir. Sözlerin aidiyeti konusu bu çalışmanın amacı dışındadır. Bundan dolayı anlam dünyası geniş olan ve "derler (ki)" yapısıyla ifade edilen atasözü ve veciz sözleri bu başlığın altında değerlendirdik.

5.1. Dost (akraba) ile ye, iç, alışveriş etme

Günümüzde "Dost (akraba) ile ye, iç, alışveriş etme." şeklinde kullanılan atasözü beyitte "Yâr ile satu bâzâr eylemen." sözdizimiyle yer alır. Alışverişte iki tarafın da kendi çıkarını düşünceği ve dostluklarına zarar verebileceği düşüncesiyle, dostluklarını sürdürmek isteyenlerin birbiriyle alışveriş yapmamalarını öğütleyen atasözünün doğruluğunu Necati Bey kabul etmez; sevgili ile alışverişte bulunmanın kendisine hoş geleceğini yeminle söyler. Zira âşık alışverişte sadece sevgilinin menfaatini düşünür:

***Dirler ki** yâr ile satu bâzâr eylemeñ
Vallâhi baña yâr ile bâzâr hoş gelür (166/4)*

5.2. İyilik et, denize at; balık bilmezse Hâlık bilir

Hoş salınışlı sevgilinin, ırmaklar gibi durmadan akan âşığın gözyaşlarına eğilim duyması, âşık için büyük bir iyilik kabul edilir:

Meyl it gözüm yaşına eyâ serv-i hōş-hurâm
Dirler ki eyle iyliğı âb-ı revâna at (33/4)

5.3. (Kara) bulut, bilmeze yüktür:

Atasözü olduğu söylenen “(Kara) Bulut bilmeze yüktür.” ifadesinde, bilgisizliğin insana büyük bir yük ve sıkıntı kaynağı olduğu düşüncesi işlenir. Beyitlerde bulut ile sevgilinin saçları arasında siyah renk bakımından ilgi kurulur. Saçın mahiyetinin bilinmemesi sofuyu incittiği gibi gönlü de üzüntüye boğar:

İncinürse ne ‘aceb zülf-i sanemden sōfî
*Gökdeki kara bulut bilmeze yükdür **dirler*** (72/5)

Gönlüme zülfî gamı güç gelür öğrenmemegin
*Bu **meseldür ki** bulut bilmeze yükdür **dirler*** (111/5)

5.4. Ere bir hüner yeter

Dostlardan gelen “Sarhoş mu yoksa zahit misin?” şeklindeki siteme “Ere/insana bir hüner yiter.” atasözüyle cevap verilir. Şair, sarhoş olabileceğini fakat zahit olamayacağını söyler. Beyitte kişinin en azından bir hünere/sanata sahip olması gerektiği düşüncesi işlenir:

Necâtî ser-hōş olur zâhid olmaz yârân
Mesel durur ki ere bir hüner yiter **dirler** (190/6)

5.5. Kaygılı gönülleri kırmızı şarap açar

Kederden kararan gönlün feraha kavuşabilmesi için sakinin kırmızı şaraba benzeyen dudagından öpücük istenir:

Sâkiyâ gönlüm karardı lutf idüp bir bûse vir
*Kaygulu gönülleri **dirler** şarâb-ı âl açar* (162/4)

5.6. Sabahtan gülen akşama kadar güler

Tan vaktine gülerek başlayanın bütün gününün sevinçle geçeceği akşam olunca da sevincin bitip hüznün başlayacağı düşüncesi işlenir. Günümüzde de kapalı havaların insanlar üzerinde olumsuz etki bıraktığına dair görüşler vardır:

Yüzün görüp sevinenler saçuñdan aglamasun
*Tañladan gülen ahşama dek güler **dirler*** (190/2)

5.7. Aşk ateşiyile yanıp tutuşan ve sabr eden galip gelir

Meydan, aşk arzusuyla nefsin arzularını yok edip toprak gibi tevazuya sahip olanlarıdır:

*Hevâ-yi 'ışk ile hâk olanuñ durur meydân
Bu od ile tutuşup sabr iden yeñer **dirlər** (190/3)*

5.8. Bahar günleri sefer mevsimidir

Osmanlı devletinde ordunun savaşmak üzere yurt dışına yaptığı yolculuklar, bahar mevsiminde gerçekleşirdi. Askerlerin şehit olma ihtimaline binaen geride kalanların yüzlerini görme arzusu vardır. Aynı şekilde âşıklar da ölmeden önce sevgilinin yüzünü görmek isterler:

*Ölür isem berü gel yüzünü görüp öleyin
Bahâr günleridür mevsim-i sefer **dirlər** (190/4)*

5.9. Mushaf/Kur'an açık olunca şeytan okur

Bu inanıştan dolayı halk, Kur'an'ı okuduktan sonra hemen kapatır. Şeytana benzetilen rakibin göreceği endişesiyle sevgilinin yüzünü açmaması gerektiği söylenir:

*Bi-nikâb olma habîbüm görmesün yüzün rakîb
Mushaf açuk olıcak **dirlər** anı şeytân okur (196/5)*

5.10. Nevruz olunca güneş üzerinde bulut olmaz

Yanağın güneşe, siyah saçların da buluta benzetildiği beyit halkın tabiata dair gözlemini yansıtır:

*Gidersün kô kara zülfün sabâ yili yañağundan
Ki nev-rûz olıcak **dirlər** güneş üzre sehâb olmaz (244/2)*

5.11. Sevgiliyi terk et, beladan kurtul

Derman olan sevgili için canını veren âşık, hasta olmaz. Dolayısıyla bu sözün âşık için bir geçerliliği yoktur:

*Yârı terk eyle halâs ol bu belâdan **dirlər**
Nice bîmâr ola cânın vire dermâna 'ivaz (257/4)*

5.12. Turuk ilâllâhi bi-enfâsi halayık [Allah'a giden yollar, yaratılanların nefesi sayısı kadardır]

Hakk'a giden yolların sayısı çok fazla olmasına rağmen o yolda gidecek kusursuz ve temiz insanın bulunmadığı ifade edilir:

*Turuk ilâllâhi bi-enfâsi halâyık **dirler**
Kanı bir pâk-kadem ki_ol tarafa râh bilür (64/6)*

5.13. Gece garibin olur

Gurbette olan garipler yahut zavallılar akşam olunca dertleri ile başbaşa kalırlar. Çektikleri ahların siyah dumanı dünya yüzünü kaplar. Dün (gece), ah, dūd (duman) ve siyah kelimelerinin renk uyumuyla beyit tablo haline getirilmiştir:

***Dirler ki dün garîbüñ olur ey belâ-keş âh**
Dünyâ yüzini doldura dūd-i siyâh ile (453/2)*

5.14. Sonraya kalan beladan korkulmaz

Gözleri fettan sevgili, fitnessini sonraya bırakma niyetinde değildir. Bundan dolayı onun fitnessinden çekinmek gerekir:

*Erteye kalan belâdan gerçi **dirler** korku yok
Âfet-i cândur komaz bir çeşmi fettân erteye (641/2)*

5.15. Yokluk, insanı küfre götürür

Klasik şiir estetiğinde ağız çok küçük veya “yok” olarak düşünülüp vahdeti temsil eder; saç ise çokluğu sebebiyle kesreti simgeler ve küfür olarak düşünülür. Vahdete, kesretten geçerek ulaşılabilir Âşığın gönlü de ağza ulaşmak fikriyle sevgilinin zülfüne düşmüştür. Diğer bir deyişle sevgilinin saçları, âşığın gönlünü avlamıştır:

*Fikr-i dehenüñ gönlümi zülfüne düşürdi
Küfre iledür **dirler idi** âdemi yokluk (280/6)*

5.16. Bin yıl yarak (silah/teçhizat), bir gün gerek

Âşığın âh okunu yıllarca saklamasının sebebi, düşman için bir gün lazım olacağı düşüncesinden dolayıdır:

*Bunca yıldur tîr-i âhı düşman için saklaram
Kim **dimişler** dōstum biñ yıl yarak bir gün gerek (316/11)*

SONUÇ

Necati Bey'in gazellerinde de- fiilinin geçtiği beyitlerin anlam dünyasını incelediğimiz çalışmamızda vardığımız sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

İncelediğimiz beyitlerde işlenen asıl konunun aşk olduğu ortaya konmuştur.

Beyitlerde genellikle sevgili ile âşık konuşurularak düşüncelerini dile getirmişlerdir. Bunlardan başka bazı kişi veya kişileştirilen varlıkların konuşmalarına da rastlanır. Âşık ile zahidin diyaloglarına tesadüf edilirken rakibin konuşmasına rastlanmaz. Rakibe karşı bu tavrın sergilenmesi, âşık rolünü benimseyen şairin eleştirdiği/yerdiği kişiyi konuşturmak istememesiyle açıklanabilir.

Klasik Türk edebiyatında tiyatronun olmadığı bilinmekle birlikte sevgili, âşık veya diğer kişilerin konuşmalarının, teatral diyalogları çağrıştırdığı ileri sürülebilir.

Beyitlerdeki “görenler dediler” ve “işidenler dediler” yapıları, bir olayı gören yahut bir sözü işiten insanların konuyla ilgili düşüncelerini söylemek istemeleri psikolojisinin klasik şiire yansması olarak değerlendirilebilir.

Kişilerin ne diyeceği veya ne cevap vereceği, merakla beklenen bir konu olduğundan, bu beyitler akıcı, sürükleyici bir anlatım, sade bir dil ve konuşma üslubuyla kaleme alınmıştır.

“Derler” yapısı ile aktarılan sözlerin bir kısmı atasözü olsa da çoğunun söyleyeni bilinmediğinden beyitlerde dile getirilen düşüncenin, dönemin zevk ve anlayışını temsil eden fikirler olduğu söylenebilir.

Şairin, mürâca’ya beyitlerinde olduğu gibi, çoğu zaman konuştuğu kişilerin kimliklerine bürünmesi, Necati Bey’in şairlik gücünü göstermesi bakımından önemli bir veri olarak kabul edilebilir.

KAYNAKÇA

AKTAŞ, Şerif (2009). “*Edebî Metin ve Özellikleri*”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı, Sayı: 39, s.s.187-200.

ALICI, Lütfi (2002). “*Klasik Türk Edebiyatında Mürâca’ya Şiirler*”, İlmî Araştırmalar, Sayı: 14, s.s.1-15.

AYDIN, Mehmet (2009). “*Kutadgu Bilig’deki Ay-, Ayt-, Sözle- ve Ti- Fülleri Bağlamında Eş Anlamlılık Sorunu*”, Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri, Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009), (Haz. Musa Duman), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.s.79- 85.

BATİSLAM, H. Dilek (2000). “*Divan Şiiriyle Halk Şiirinde Ortak Bir Söyleyiş Biçimi (Mürâca’ya-Dedim-Dedi)*”, Folklor/Edebiyat, Cilt: VI, Sayı: 22, s.s.201-211.

BATİSLAM, H. Dilek (2012). “*Mihri Hatun'un İki Mürâca'ası*”, Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri, Adana, s.s.60-68.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (2001). *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

KAYA, Taha Tuna (2008). “*Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Dedim-Dedi*”, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.

KURNAZ, Cemal (2011). “*Âh*”, *Divan Dünyası*, Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.

MENGİ, Mine (1986). “*Necati'nin Şiirinde Atasözlerinin Kullanımı*”, Erdem, Cilt: 2, Sayı: 4, s.s.47-57.

TARLAN, Ali Nihat (1997). *Necati Beg Divanı*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

TEKİN, Mehmet (2015). *Roman Sanatı Romanın Unsurları*, İstanbul: Ötüken Yayınları.